

TRADYCJE OBYWATELSKIE
RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA
NARODÓW, ROUSSEAU I PERSPEKTYWY
WSPÓŁCZESNEJ DEMOKRACJI

RAFAŁ LIS

Streszczenie: W referacie poruszono zagadnienie tradycji obywatelskich Rzeczypospolitej Obojga Narodów, postrzeganych przez pryzmat inspiracji Roussovskich i perspektyw rozwoju zachodniego konstytucjonalizmu.

Słowa kluczowe: Tradycja obywatelska – republikanizm – Rousseau – Rzeczpospolita Obojga Narodów – demokratyczny konstytucjonalizm.

CIVIC TRADITIONS OF THE COMMONWEALTH
OF BOTH NATIONS, ROUSSEAU, AND THE PROSPECTS
OF CONTEMPORARY DEMOCRACY

Abstract: The paper touches on the problem of civic traditions of the Commonwealth of Both Nations, viewed through the prism of Rousseauian inspirations and the prospects of Western constitutionalism.

Keywords: Republican Tradition, Republicanism, Rousseau, Commonwealth of Both Nations, Democratic Constitutionalism.

Jeśli istotę republikańskiego obywatelstwa sprowadzić do prawa udziału w decyzjach publicznych, dającego gwarancje bezpieczeństwa osobistego – bycia „panem samego siebie”, prawa „pisanie sobie praw”, to trudno o silniejszą, bardziej spektakularną tradycję obywatelską niż ta, która stała się udziałem Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Stan szlachecki, obejmujący liczną szlachtę polską a z czasem także litewską, szlachtę „obojga narodów”, stawał się właściwie w Rzeczypospolitej suwerenem (Ogonowski, 1992: 81-82; Opaliński, 1995: 38-43). Stając się zasadniczym dysponentem władzy prawodawczej, uzyskiwał on w szczególności prawa wypowiedzenia królowi posłuszeństwa – w wypadku naruszenia przezeń praw i wolności czy paktów konwentów.

Nic dziwnego, że ustrój Rzeczypospolitej budził zainteresowanie zwolenników wolności obywatelskiej na przełomie XVI i XVII wieku. A jednak jeszcze w tym ostatnim stuleciu, a w szczególności w XVIII wieku, przestała być Polska (jak określano całe państwo polsko-litewskie), krytykowana z powodu przestarzałych stosunków społeczno-ekonomicznych, pozytywnym punktem odniesienia.

Mimo to w tym właśnie czasie znalazła Polska bardzo ważnego obrońcę – Rousseau, autora *Uwag o rządzie polskim*, napisanych pod wpływem kontaktów z Wielhorskim, wysłannikiem konfederacji barskiej. Choć dzieło to nie należy do najczęściej komentowanych jego prac, to trudno przecenić jego znaczenie dla pełnego obrazu Rousseauowskiego konstytucjonalizmu (np. Baker, 1987: 479n). Przedstawia ono faktycznie warunki wprowadzenia ustroju republikańskiego w bardzo rozległym państwie – wbrew zasadniczym wnioskom ówczesnej teorii ustrojowej. Można było wszak twierdzić, że w dużym państwie nie dało się przeprowadzić zgromadzenia obywateli. Rousseau, głoszący, że woli powszechnej się po prostu nie reprezentuje (1966a: 112n), nie mógł jednak zaakceptować idei przedstawicielstwa. To w ustroju polskim, ocenionym nad wyraz pozytywnie (pomimo krytyki stosunków poddaństwa, które należało czym prędzej znosić), znalazł Rousseau szczęśliwe rozwiązanie najważniejszego dylematu. Wskazał mianowicie na rolę instrukcji poselskich. Układane na sejmiku (uznanym za najważniejszą, poza prawem konfederacji, gwarancją wolności), zapewniały, że nie dojdzie do sprzeniewierzenia woli narodu. Posłowie mieli postępować zgodnie z jej zaleceniami – reprezentując naród a nie siebie: ‘takie wędzidło jest bezwzględnie konieczne, aby utrzymać posłów w granicach obowiązków i zapobiec wszelkiej skądkolwiek wychodzącej korupcji’ (1966b: 220).

Tradycja zapoczątkowana przez Rousseau nie wpłynęła jednak w większej mierze na późniejszą myśl reformatorską Sejmu Czteroletniego. Poszła ona w innym kierunku, nadanym jej zwłaszcza przez Kołłątają, zorientowanym, pomimo silnych śladów nowoczesnego republikanizmu, na konieczny sojusz

ustrojowy z królem. To zresztą stanowisko tego ostatniego miało najbardziej wpłynąć na treść Konstytucji 3 maja 1791 roku (Rostworowski, 1963: 265-464). Wprowadzając dziedzictwo tronu, odrzucając instytucje instrukcji wiążących i konfederacji, zaprzeczyła najważniejszemu przesłaniu *Uwag o rządzie polskim*.

W tych ostatnich kwestiach Konstytucja oddawała najważniejsze tendencje rozwojowe nowoczesnego konstytucjonalizmu zachodniego. Znamienne, że postulaty bezpośrednich rządów obywatelskich nie znalazły uznania głównych konstytucjonalistów francuskich. Poszli oni zdecydowanie za myślą Sieyèsa, wiążącego koncept woli powszechnej właśnie z przedstawicielstwem (2003: 11-12). Podobne tendencje przeważały równie wyraźnie w Ameryce, pod znaczącym wpływem Madisona i Hamiltona. Konstytucja z 1787 roku wprowadzała na szczeblu unii pełny system władzy publicznej, budowanej na zasadzie suwerenności narodu. Co jednak istotne, rozwiązania amerykańskie uwzględniać miały proponowane przez federalistów ograniczenia zbyt daleko posuniętego gminowładztwa, grożącego niepotrzebnym poruszeniem frakcyjnym (jak wynika zwłaszcza z *Federalisty* nr 10). W szczególności wprowadzane większe okręgi wyborcze miały neutralizować przewidywane na nadmiernie lokalnym poziomie poruszenia frakcyjne, przenosząc ciężar podejmowania najważniejszych decyzji publicznych na bardziej wyselekcjonowanych przedstawicieli.

Dawne ideały rządów bezpośrednich w postaci powszechnego zgromadzenia obywateli przetrwały wprawdzie w kantonach i gminach szwajcarskich, a także w miastach Nowej Anglii. W przypadku Szwajcarii oddawało je także zwłaszcza prawo do odrzucenia ustaw za pomocą referendum (w istocie weta ludowego), wprowadzone także na szczeblu federalnym (w 1874 roku). Pewnych śladów tych ideałów można się jeszcze doszukać w postulatach amerykańskich tzw. populistów i progresistów z ostatnich dekad XIX i pierwszych XX wieku, proponujących – oprócz referendum – instytucje odwołania posła i inicjatywy ustawodawczej (zob. Cronin, 1999: 43n, 130n, 164n).

To jednak model rządów przedstawicielskich stał się podstawą zachodniego konstytucjonalizmu. Został on uznany za optymalny. Doskonale oddał tę prawidłowość Sartori w swej teorii demokracji wyborczej. Miała ona przenosić ciężar decyzji na bardziej przygotowanych do pełnienia funkcji publicznych przedstawicieli, podlegających jednocześnie demokratycznej legitymizacji w trybie wyborów (Sartori, 1994: 135-160).

Jakkolwiek trudno nie zgodzić się z Sartorim, że zarzuty zwolenników demokracji partycypacyjnej nie prowadzą do bardziej kompleksowych rozwiązań, to przyznać też trzeba, że nie wszystkie kontrowersje zostały w całości przesądzone. Wszak powszechnie słyszy się o deficycie demokracji

i potrzebie przybliżenia systemu podejmowania decyzji publicznych do obywatela. Poszukuje się też rozmaitych rozwiązań mających służyć podobnym celom (by wspomnieć choćby idee crowdsourcingu). Oczywiście trudno mówić o jakiejś poważniejszej zmianie warunków i wzroście postaw krytycznych. Wydaje się jednak, że jak długo zainteresowanie bardziej „obywatelskimi” stosunkami politycznymi nie będzie słabło, tak długo będzie istnieć potrzeba nowych poszukiwań teoretycznych. W tym względzie myśl Rousseau, w tym również *Uwag o rządzie polskim*, mogłaby – przy wszystkich zastrzeżeniach – odegrać pewną rolę inspirującą. Jak bowiem powiedziano, choć dzieło to nie zostało w pełni docenione, to można było w nim odnaleźć mimo to ważne wątki ustrojowe. Tego rodzaju nawiązanie wymagałoby jednak ponownego przemyślenia znaczenia dziejowego dziedzictwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Bibliografia

Baker, Keith M. (1987). “Representation”, w: K.M. Baker (ed.), *The Political Culture of the Old Regime*. Vol. 1 of *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*. Oxford: Pergamon Press.

Cronin, Thomas E. (1999). *Direct Democracy: The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*. Cambridge–London: Harvard University Press.

Ogonowski, Zbigniew (1992). *Filozofia polityczna w Polsce XVII wieku i tradycje demokracji europejskiej*. Warszawa: IFiS PAN.

Opaliński, Edward (1995). *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 15687–1652*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

Rostworowski, Emanuel (1963). “Marzenie dobrego obywatela”, w: E. Rostworowski, *Legendy i fakty XVIII wieku*. Warszawa: PWN.

Rousseau Jean Jacques (1966a). *Umowa społeczna*, w: J.J. Rousseau, *Umowa społeczna oraz Uwagi o rządzie polskim* (i inne pisma). Tłum. B. Baczek et al. Warszawa: PWN.

Rousseau Jean Jacques (1966b). *Uwagi o rządzie polskim*, w: J.J. Rousseau, *Umowa społeczna oraz Uwagi o rządzie polskim* (i inne pisma). Tłum. B. Baczek et al. Warszawa: PWN.

Sieyès, Emanuel Joseph (2003). “Views on the Executive Means Available to the Representatives of France in 1789”, w: E.J. Sieyès, *Political Writings. Including the Debate Between Sieyès and Tom Paine in 1791*. M. Sonenscher (ed.). Indianapolis–Cambridge: Hackett Publishing Company.

Sartori, Giovanni (1994). *Teoria demokracji*. Tłum. P. Amsterdamski i D. Grinberg. Warszawa: PWN